

Megtartó és tápláló nőalak

Adalékok Krúdy Gyula Mária-képehez

A Krúdy-életmű igazi kincsesbányája a paradoxonoknak, ellentmondásoknak. Lelkesedésnek és csüggedésnek, forradalmi hévnek és nemzeti-egyetemes emberi értékekre féltve vigyázó „komoly” konzervativizmusnak. Megbocsátó szeretetnek és lemondó emberkerülésnek. Mindezek miatt meglehetősen nehézkes a Krúdy-szövegekből a feltételezett „szerzői szándékot”, sőt gyakran még a narrátor(?) véleményét is kiolvasni vagy azt vélni, hogy mindezek a szövegekből kihallhatók. Nem egy értelmezési kísérlet kérdőjeleződött már meg Krúdy műveivel kapcsolatban éppen azért, mert pesszimizmust, optimizmust, egyértelmű életigenlést vagy az élettől való elfordulást, nőgyűlöletet vagy feltétel nélküli nőimádatot próbált ráolvasni kiragadott szövegrészekre. A szerző valószínűleg semmilyen irányba nem volt elkötelezett, de egyszerre érdeklődött a freudi pszichoanalízis, a páli buddhizmus, az európai és főként közép-európai babonák világa, a naturalizmus, a közel-keleti mesék narratológiája és a magyar késő középkor történeti kutatásai iránt. Elsajátította az említett témakörök magyar nyelvű szakirodalmának legjavát, persze sajátos ízlésének megfelelő módon válogatva azokban. Belátható tehát, hogy igen nehéz a szerzői hozzáállás kérdésfelvetése Krúdy Gyula munkásságának esetében, sőt azt kellene inkább mondani, hogy a kérdés felvetésének jogossága megkérdőjeleződik.

A Krúdy Gyula műveiből éles kontúrokkal kirajzolódó Osztrák–Magyar Monarchiáról alkotott kép egy fontosnak és érdekesnek nevezhető részletével kapcsolatban is el lehet mondani mindazt, amire az előzőekben röviden utaltam. Jóllehet, a monarchiát mint államformát, társadalmi intézményt, életközösséget és szellemi-lelki tájat egyértelműen csak az 1918-as őszi-rózsás forradalom idején született publicisztikájában utasítja el.

A monarchiát egyben tartó Habsburg uralkodóházról rajzolt képe kesernyés karikatúra-ként és történelmi tablóként egyként szemlélhető. Azokkal a hatásokkal, melyek Krúdy Habsburg-képet kialakították és ellentmondásossá árnyalták, korábbi dolgozataimban már foglalkoztam. Krúdy *Királyregényei* kapcsán feltételezem azt, hogy a szerző a magyarországi Habsburg-hegemónia kialakulásának idejében játszódó történeti trilógiájában tulajdonképpen az uralkodóház mítoszát építi le, dekonstruálja, mégpedig úgy, hogy vele párhuzamosan egy mitikus-szakraális „magyar” uralmi formát tételez: Mária Nagyboldogasszony országát. Jelen dolgozattal ennek a témakörnek a már feldolgozott történeti szempontjai mellett a Krúdy-életműből és életrajzból megismerhető részleteit szeretném megvizsgálni.

Krúdy Gyula regényeiben és novelláiban a cselekményszövés és az értelmezhetőség szempontjából egyaránt döntő jelentőséggel bír a névadás. A főhősök neve lelki tartozék, a psziché fontos része, nemritkán alapja. Ez a szerzői szándék az alteregók esetében a legerőteljesebb, de a novellák mellékszereplőinek bemutatása is gyakran egy sokat sejtető név adományozásával lesz teljes. A *Napraforgó* Evelinjének nevében talán az első asszony, Éva neve rejtőzik századfordulós ruhát és jellemet öltve, ebben a környezetben is sugallja azonban az első nő ártatlanságát, azaz „elsőségét” és ezzel együtt a bűnbecsés és a tiltott dolgok kipróbálása irán-

ti őszinte és elfojthatatlan vágyakozását, mely vágy éppen az ártatlanság elvesztésének okozója lesz. A három talán legkarakteresebben megformált férfiszereplő közül Pistoli Falstaff nevével *Fábri Anna* már behatóan foglalkozott. Végsohelyi Kálmán és Álmos Andor ellentétpárjával kapcsolatban azonban eddig még nem gondoltak az értelmezési kísérletek arra, hogy esetükben, mint a Krúdy-életműben más esetekben is oly sokszor az ellentétpár magyar történelmi távlatba helyezhető, s nem utolsósorban éppen a megnevezés miatt. A magyar történelem tragikus sorsú testvérpárjának története felől is értelmezhető az Evelin kisasszony meghódításában ellenfelekké váló férfiak viszonya. Árpádházi Kálmán királyunk a „boszorkányságtól mentes” tudást, az európai mértéket, az „új”-at és az ellenfeleivel való elbánás tekintetében a kíméletlenséget, az erkölcsi aggályoktól való mentességet „kölcsonzi” nevével együtt a Pestről a Nyírségbe látogató kalandornak. Szomorú sorsú öccse nevével ilyenformán a Kelet, a hagyományosnak tartott magyar értéket és hátrányt, valamint erkölcsi előnyt egyszerre jelentő nemzeti vonások kapcsolódnak össze Álmos Andor, a magyar ősnemes rezignált alakjává. A cselekmény szempontjából is fenntartható a történelmi párhuzam: Kálmán rövid időre teljes sikert ér el: megrontja Evelint, elragadja Álmos Andortól. Hódítását azonban éppen „nyugati” mivolta miatt nem tudja megtartani, vissza *kell* térnie a fővárosba, s az idő lassú gyógyító munkája a kiváráo vesztes, a vidéki nemesúr javára dönt, akárcsak röviddel Kálmán király halála után a kivégzett Álmos utódai tartották fenn a folyton viszálykodó Árpád-házat.

A történelmi párhuzamokat természetesen nem lehet kizárólagosnak tekinteni a Krúdy-művek értelmezése kapcsán, véleményem szerint azonban igen nehezen megkerülhetőek ezek a párhuzamok. Segítségükkel a legegyszerűbb vagy legprofánabb cselekvéssor vagy mozzanat sokrétűen értelmezhetővé válik, esetleg ironikus élt kap. Az idő szerkezete pedig alapjaiban változik meg az elbeszélésben. *Kemény Gábor* írja, hogy „Krúdy számára az írás az emlékezés ikertestvére. Ez az emlékezés azonban olyan teremtő folyamat, amely által „a múlt a jelennel együtt teljes”, ahogy ezt Kozma Dezső írja. Maga Krúdy így vall erről: „Nagyon nehéz meghatározni, hogy mennyi idő múlik el a regényben egyik fejezettől a másikig.” Nagyon nehéz megmondani azt is, hogy létezik-e egyáltalán az idő az olyan elbeszélői helyzetekben, amikor a névadás által úgy másolódnak egymásra sok száz év távlatából a jellemekek vagy a fikcionált történelmi személyiségek, mint Krúdy Nyírség- vagy Felvidék-novelláiban, ahol a nagyapák unokáikba örökítik át magukat, és az élet ilyenformán egyetlen moccsatlan kör vagy ismétlődés a történelemben, mikor is a kalendárium csak arra való, hogy a böjtös időszakokat emlékezetben tarthassák a szereplők. Ember, tárgyi környezet és természet eggyé fonódnak az életműben. Nem a Krúdy-hősök alakítják a világot – még akkor sem, ha a magyar történelem alakító személyiségeiről van szó –, hanem a világ alakítja őket. Ez a Királyregényekben is így van, bár ott a szereplők ennek éppen a fordítottját hiszik, néha már mániákusan. Ehelyt a török (had)erő is a tárgyi „világhoz” tartozik, tárgyiasult vak erőként jelentkezik az elbeszélésben. Nem véletlen, hogy csak jelzésszerűen szerepel a műben. A múlt a jelennel együtt teljes ebben a lehetséges világban.

Krúdy Gyula műveiben – és nemcsak a Habsburg vagy magyar történelmi tárgyú szövegekben – a névalkotás szempontjából is központi helyet foglal el a Mária-kultusz. Egyrészt összekapcsolódik az évezredes magyarországi Mária-kultusszal, másrészt át is formálódik, újjá te-

remtődik azáltal, hogy a szerző hétköznapi szereplőkkel vagy hétköznapi helyzetekben lévő szereplőkkel is összefüggésbe hozza a Mária nevet. A profán szöveghelyzetekbe is beemeli a Mária jelet, ezáltal szakralizálja azokat, de legalábbis tágabb perspektívát, történelmi sorsszerű értelmezési lehetőséget kapnak azok a prózatörténetek is, melyeknek egyébként nem lenne közük, sem a független magyar államiság Mohács előtti utolsó éveivel, sem ahhoz a Habsburg Máriához, aki azoknak a történeteknek főszereplője volt, de Mária Nagyboldogasszonyhoz, a magyarok királynőjéhez sem.

Az első Mária Krúdy életében valószínűleg az apai nagymama, a gazdag, de később a vasút miatt elszegényedett rác fuvaros lánya, Radics Mária, aki több szempontból is alakítója volt író unokája sorsának. A két életrajzíró Krúdy lány, Zsuzsa és Mária megegyezik abban, hogy a gyermek Krúdy az apai ház mellett a nagymamának a szintén a Krúdy-portán található, de a szülői háztól külön emelt házában töltötte idejének nagyobbik részét. Itt ismerkedett az irodalommal, az okkultizmussal, a babonákkal, sőt állítólag (Krúdy Mária szerint) a nagymama hatására válnak kedvenceivé a később legendássá vált, több művében is (a Habsburg-tárgyúakban főként) megörökített ételek, ínycsokorok. Utóbbi adattal kapcsolatban Katona Bélának az a véleménye, hogy Krúdy már Budapesten élt, amikor a szintén a fővárosba költözött Gáspár Imre, aki Krúdy debreceni tartózkodása idején a *Debreceni Ellenőr* főszerkesztője volt, megkedvelte az íróval a főtt marhahúsokat. Ez a kérdés azért nem elhanyagolható, mert a Királyregények Máriájának éppúgy a főtt marhahús vagy levesthús a kedvenc eledele, mint a Habsburg riportok I. Ferenc Józsefének. Az azonban tagadhatatlan, hogy a gyermek Krúdy Radics Máriától kapta ajándékba az *Ezeregyéjszaka* díszkötetes kiadását, és ez a mű olyan nagy hatást gyakorolt rá, hogy legnépszerűbbé vált alteregójának a nevét is innen veszi, *Szindbádét*. Krúdy Zsuzsa és Krúdy Mária életrajzi munkája egyaránt megegyezik abban, hogy édesapjukat a nagymama közbenjárására engedte el az apja a messzi Podolinba tanulni, miután a szatmárnémeti iskolából hazaszökött. Évekkel később pedig az ifjú Krúdy novellisztikájában gyakran felbukkan egy kis ház valahol a félelmetes Ba-

konyban, ahová a narrátor a nagyvárosi élet fáradalmait kipihenni látogatóba megy nagyanyjához, aki réges-régi meséket, történeteket mond neki esténként. Radics Mária, miután elvált legidősebb Krúdy Gyulától annak kicsapongó életmódja miatt, és miután fia meghalt, valóban visszaköltözött Várpalotára és ott gyakran meglátogatta legkedvesebb unokája, az író, akinek számára a Bakony egyszerre volt félelmetes betyárokkal teli ősvadon és az elrejtő, jótékony őstermészet új energiával feltöltő jelképe. Élete végén, mikor Királyregényeinek hősnője, Mária Crudy lovaggal Székesfehérvárra indul, szintén a Bakonyon vágja át magát.

Rejtőzés meg kiszolgáltatottság egyként az ősvadon jellemzői közé tartozik számukra, akár csak másik történelmi regényében, az 1925-ös *A templáriusban*. A nagymamának mint Máriának és mint a névtől független személynek legfontosabb hatása Krúdyra okkult és a babonák világába vezet. Azt kell hogy feltételezzem: mindezek az attribútumai a Mária névnek, melyeket az imént említettem, mind a nagyanya-ősanya elnevezésével, mind a magyarok nagyasszonyának elnevezésével kapcsolatban állnak, akár csak a habsburgi királyleányra, Máriára vonatkozó részletek. Az 1920-ban megjelent *Álmoskönyv* őrzi a legtöbbet mindabból, amit a regényíró nagyanyjától tanult. „Radics Mária (vagy R. M.) jegyez egy kilencvenesztendő, öreg magyar úriasszonyt, aki feljegyzéseit nekem ajándékozta” – írja művének *Jelmagyarázatában*.

A podolini évekre emlékezik vissza egy 1915-ös cikk, a *Ne félj*, melyben a szerző egy valóban megtörtént esetet mitologizál. A kalandvagyó ifjú Krúdy egy alkalommal úszás közben a podolini jég alá szorult Poprádon. Halászok mentették meg. Később a már országos hírű író mégis úgy emlékezik, hogy Szűz Mária volt, aki megmentette őt, figyelmeztetve a halászokat a veszélybe került fiatalemberre. Krúdy jellemző nőalakja az önfeláldozó, gyógyító, új életlehetőséget hozó asszony, és nem pusztán Mária nevű hősnői ilyenek. A Máriákban azonban mindez kimondva-kimondatlanul összefonódik a nemzetmentés, az I. Szent István-féle felajánlás aktusával. Szűz Mária országának mitikus uralkodója az istenszülő Szűzanya. Habsburg Mária is ilyen asszony egyszerre férje, II. Lajos és annak birodalma, Magyarország számára. Fülöp László a kronotoposz bahtyini kategóriáját alkalmazza a Krúdy írásművészetével kapcsolatba hozható „megállt idő” fogalom értelmezésére. *A Boldogult úrfi koromban* című regényt elemezve fejti ki, hogy az étkezés és italozás helyszíne Krúdy prózájában kívül kerül az időn és a téren, mégpedig úgy, hogy egy értékvesztő vagy értéktévesztő korban „azílummá”, a menekvés helyévé és idejévé válik. Ilyen szerepet tölthet be a Királyregényekben Mária özvegy királyné ideiglenes pozsonyi udvara is, ahol Mária eteti, itatja, sőt ruhazza a mohácsi csatából menekülőket, befogadja őket. Krúdy Máriái egyébként szinte kivétel nélkül jó étvágyúak. Igaz ez Mária királyné-*ra* és az *Aranyidő* Mária kisasszonyára egyaránt. Aktív és a szerző által ingyenként beállított részvételeik a lakomákon vagy egyszerű falatozásokon cáfolni látszanak Fülöpnek azt a megállapítását, miszerint Krúdy nőalakjai jószent sohasem főhősei az evéseknek. Az *N. N., egy szerelem-gyermek regénye* című műben is éppen egy rituális evés kapcsán bukkan fel Mária, a megtartó és tápláló nőalak: „És a szívességben, amellyel kínált Juliska: hajlandó voltam egy egész nemzet erényét látni; Szűz Mária leányai, a magyar parasztnemecskék odaadó jósága csillogott a szemében, mint a gazdagon termő földek virágzása.” Látható, hogy a nem Mária keresztnevű nőalakok is Máriával azonosulnak akkor, ha tipikusan Máriára jellemző helyzetbe kerülnek vagy ilyen cselekedetet végeznek. Ezzel az idézettel egyébként a Mária-motívu-

mok újabb csoportjához jutottunk el. Krúdy mindig szívesen választotta témájául a magyar folklór és keresztény hitvilág egyik hazánkra oly igen jellemző részletét: a Mária-tisztelet szent helyeire való zarándoklatot. A fenti idézet folytatása ugyanis így hangzik: „A dűlőúton ekkor felhangzott az ének, mintha mind egyesültek volna a pacsirták, fecskék, verebek, baráz-dabillegetők, öreg varjak, hangos szarkák, hogy elfújják a búcsúsok örökös imádságát: – Mária, segíts!”

A többi között négy olyan szöveg található, melyben a búcsújárás – általában a máriapócsi – komoly szerepet játszik. Az említett N. N., a *Napraforgó* és a *Kleofásné kakasa* című kisregények, valamint a *Pénzzel járnak a búcsút* című Szindbád-novella (mely Huszárik Zoltán Szindbád filmjébe is fontos epizódként került, s külön érdekessége Huszárik alkotásának, hogy a felvétel az egyik máriaradnai búcsújárást örökíti meg etnografikus pontossággal és hitelességgel.) A búcsújárás ezekben a szövegekben szakrális út, zarándoklat a nők és a magyar haza csodátévő védelmezőjének kegyhelyeihez. Krúdy egyszerre rajzol objektív képet a búcsújárásról az asszonyok zarándokserégével és az őket vezető „búcsúbácsival”, aki a Kleofásné kakasa című kisregény kivételével mindig mint szent ember jelenik meg; ugyanakkor mitikussá is avatja a zarándoklatot, kiemeli a történet helyéből és idejéből és szakrális időpillanatba helyezi át. A csodás gyógyítás, termékenységi adomány és szakrális egyesülés élményén kívül a legfontosabb a zarándokok számára (Krúdy főhőseinek számára pedig kizárólagos fontosságú!) a lelki megtisztulás, megnyugvás, a bűnöktől való szabadulás ígérete, reménye. Ebből a szempontból a búcsújárás aktusa és az álmok, álmofejtések világa szorosan összetartozónak tetszik Krúdy vizsgált szövegeiben. Álmoskönyvébe is felvette a *Búcsú* címszót, mely alatt többek között ezeket olvashatjuk: „Búcsújárás: gyógyulást jegyez a betegnek: egészségesnek vidámságot, amely csúf jövedelem miatt érkezik; asszonynak gyereket is jelez. Búcsúember: menj gyönni. Búcsúgyerek: haláleset.

Kerner szerint: búcsús asszonyokkal együtt aludni egy fa alatt, amelyen a holdvilág állna: szerencséd lesz bizalmas barátságba jöhetni egy nővel, akire nem is gondoltál volna. Leginkább kocsmárosnéval.

Gvadányi Márton szerint: búcsúsokkal gyalogolni: haszontalan foglalkozás.

Egy öregasszony (Radics Mária) szerint: búcsúsok után menni és felszedni, amit elhánynak: lappangó vágyakozás.

A különös álmokból: nő, ha álmodna búcsújáró öregemberrel, aki fenyegetné őt keresztjével, majd erőszakoskodna: szerencsétlen szerelmet mutat.”

Azért idéztem ezúttal ilyen hosszasan Krúdytól, mert Álmoskönyvének meghatározásai szép számmal megtalálhatóak az elemzés tárgyául választott négy szövegben. Az 1918-ban keletkezett *Napraforgóban* a búcsújárókat figyelő Pistoli már-már utánuk credne, különösen, amikor azt tapasztalja, hogy közöttük lépked a számára oly igen fontos két hölgy: Nyirjes Evelin és Maszkerádi kisasszony is, de aztán rádöbben, hogy ez „haszontalan foglalkozás” lenne: „– Az időm lejár. Menjünk haza – dohogta elégedetlenül.” Az 1919-ből származó Kleofásné kakasában hol ismeretlenségbe burkolózó, hol anonimitását éppen nevek véletlenszerű tömkelegével őrző szerencsétlen sorsú asszony meséli el élettörténetét Pistolinak, s elbeszéli azt is, hogy a máriapócsi búcsúból hazafelé tartva egy öreg búcsús emberrel iszonyú és egész életére ha-

tást gyakorló kalandja volt tizenhat éves korában. A vénember feltehetőleg megerőszkolta... az asszonyág további életét megismerve az olvasó könnyen beláthatja: a történetmondónak gyakran volt része szerelmi szerencsétlenségben, ahogy azt az Álmoskönyvben olvashattuk.

Az 1919-ben írt N. N. mondhatja talán magáénak a leggazdagabb és legszínesebb tablót, melyet Krúdy valaha is rajzolt a Szűz Mária-kultusz kegyhelyeire látogató búcsúsokról. Terjedelmi okok miatt nem idézhetem a teljes szövegrészt, de a szent búcsús emberrel való találkozás és a zarándokok énekének hallgatása szakrális értelemben állítja helyre a főhős egészségét és erkölcsi világképét, csatlakozva ezzel a regényben a Juliska által végzett s már említett lelki-fizikai gyógyításhoz. A csodák itt a mindennapok csendes eseményeinek sorába épülnek bele, szinte észrevétlenül, pusztán az utalás szintjén említve. Szentnek és profánnak ez a teremtő feloldódása egymásban megkérdőjelezi Fülöp Lászlónak a Krúdy-művekben olvasható búcsújáró jelenetekkel kapcsolatos észrevételeit: Fülöp számára a máriapócsi búcsújárás és annak ábrázolása a borzalmak perverz színtere mindhárom eddig tárgyalt műben. A búcsújárók „példázzák a boldogtalanságot és a szenvedéseket.” Az én értelmezésem, amellet, hogy tekintetbe veszi a Kleofásné kakasának a máriapócsi búcsú orgiasztikus és ugyanakkor nyomorúságos képének a már-már a középkori apokalipszis-ábrázolásokat idéző pokoli jeleneteit, abban a szelíd és egyszerű szemléletben vél elemezhető összefüggést felfedezni Krúdy Mária-kultusszal kapcsolatos szövegeinek a búcsújárást megjelenítő részeiben, mely töretlen optimizmussal hisz a magyar föld és istenszülő védelmezőjének misztikus egységében, gyógyító és megújító erejében. Minden ironikusságával együtt ezt idézi a Pénzzel járnak a búcsút című 1925-ös Szindbád-novella is, melynek záró jelenete, a szabad ég alatt Szindbádot altató búsi asszonyokkal ismét az Álmoskönyvet idézi, annál is inkább, mivel a szövegben már előzményként utalás történik bizonyos kövér kocsmárosnéra, akivel talán bizalmas kapcsolatba kerülhetne Szindbád, aki megsokasodott bűneit elhárítani és testi-lelki egészségét helyreállítani érkezett a búcsújáró hely kolostorának falai alá.

Mindezekből a Krúdy-szövegekből is úgy tűnik: a szerzőnek családi örökségként kapott, az Osztrák–Magyar Monarchia világi hierarchiájával, konkrétan a Habsburg-uralommal kapcsolatos ambivalens viszonya egy olyan uralmi mitológia kidolgozására készítette, amely Magyarország valódi uralkodójának azt a Nagyboldogasszonyt ismeri el szakrális értelemben, akinek a profán világgal közvetlen kapcsolata is van a nevét viselő asszonyokon és lányokon keresztül, a tiszteletét őrző helyek pedig kiemelkednek az ország profán teréből és idejéből és általuk újjáéleszthető a közvetlen és szent egység. Még a kultusszal gyakran ironikusan és hitetlenkedve szembeforduló Szindbád számára is.

Végezetül a magyarországi Mária-tisztelet egyik központi helyéről essen még néhány szó. I. Szent István királyunk Mária Nagyboldogasszonynak szentelte azt a székesfehérvári templomot, ahol hosszú századokig a magyar királyokat koronázták. Itt találkozik a Királyregényekben Mária utoljára halott hitvesével és uralkodójával, II. Lajossal, amikor a regénytrilógia végén elbúcsúzik Magyarországtól, melynek gőgös urai nem fogadták el segítségét a nemzetmentésben, inkább sorsára hagyták a hazát. A Szűz Mária tiszteletének szentelt templom közevét megcsókolva távozik „végleg ebből az országból” a magyarok királynéja.

Kelemen Zoltán